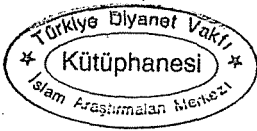

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Ankara 2002

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

ISSN

1302-3543

İmtiyaz Sahibi

Bayram Yayıncılık Adına
Hasan BAYRAM

Editör

Ethem CEBECİOĞLU

Hakem Kurulu

Mustafa AŞKAR, Ethem CEBECİOĞLU, Mehmet DEMİRCİ,
Mustafa KARA, M. Erol KILIÇ, Turan KOÇ, Mustafa TAHRALI, Osman TÜNER,
Süleyman ULUDAĞ, Erhan YETİK, H. Kâmil YILMAZ, Abdülhakim YÜCE

Sorumlu Genel Yayın Yönetmeni

Ali ÇINAR

Yayın Kurulu

Ethem CEBECİOĞLU, Baki ADAM, Mehmet AKKUŞ,
Mustafa AŞKAR, İrfan AYCAN, Ali ÇINAR, Şamil DAĞCI, Zülfikâr GÜNGÖR,
Sabri HİZMETLİ, Mehmet ÖZDEMİR, Mehmet PAÇACI, İbrahim SARIÇAM,
Ahmet Nedim SERİNSU, İdris ŞENGÜL, İsmail Hakkı ÜNAL, Ali YILMAZ

İdare Merkezi / Yazışma

Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU AÜ İlahiyat Fak. Beşevler/Ankara
Tel. (0 312) 212 68 00/229

Web Sitesi

www.tasavvufdergisi.com

e-mail

bilgi@tasavvufdergisi.com
tasavvufdergisi@yahoo.com

Dizgi / Teknik Hazırlık
tasavvuf

Kapak Tasarım

Sarakusta

Kapak

"*Hac Vekâletnamesi*", Mehmed b. Fadl Sincarî 951/1544-45, The Splendour
of Turkish Civilization Ottoman Treasures of the Topkapı Palace (Türk
Medeniyetinin İhtşâmı Topkapı Sarayının Osmanlı Hazinelere Sergisi),
Japonya 1988-1989

Baskı

Erkam Matbaacılık

tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi *bakemli* bir dergidir. Dergiye
gelen yazılardan yazarları sorumludur. Yayın hakları dergiye aittir. Yazılı izin
olmadan, hiçbir şekilde kısmen ya da tamamen çoğaltılamaz. Gelen yazılar
yayınlansın, yayınlanmasın iade edilmez.

Altı ayda bir yayımlanır.

Yıl: 3 Sayı: 9 Temmuz-Aralık 2002

Fiyatı 7.500.000 TL. (KDV Dahil)

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)'nin Kûtu'l-Kulûb Adlı Eserindeki Bazı Tasavvufî Kavramlar

İhsan SOYSALDI

Arş. Gör., Fırat Ü. İlähiyat Fakültesi

Kişinin insanlığı sevmesi ve ona faydalı olabilmesi, hizmet edebilmesi için ilk önce kendi yolunu tam olarak bulması gerekir. Başkalarının görmesine yardımcı olacak ışığı verebilmemiz için, öncelikle ona kendimizin sahip olmamız gerekir. Başkalarını iyileştirmek için önce kendimizi tedavi etmeliyiz. Bir başka anlamla önce bir su kaynağına sahip olmalıyız ki hem kendimize hem de başkalarına su verebilelim. Tasavvuf, peygamberlerin yoludur; iç bakışın tecrübe edilmesi ve Allah'ın kelamının doğru anlaşılmasını sağlayan bir ilimdir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonraki yıllarda ashabıyla ortaya koyduğu faziletlerin çoğu yok olmaya yüz tutmuş, kalbî duyarlılığı azalan bir toplum ortaya çıkmıştı. Müslümanlar kendi mefaatleri ve iktidar hırsları peşine koşmaya başlamışlardı. Sûfilerin amacı, insanların iç dünyalarında sade, huzurlu ve mutlu yaşamalarını temin edecek bir değişim gerçekleştirmektir. Kendilerine en güzel örnek olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'i aldılar ve bu amaçlarına ulaşmakta muvaffak oldular. İşte bu değişimi gerçekleştirme yolunda emeği geçenlerden biri de Kûtu'l-kulûb adlı eseriyle tanınmış Ebû Tâlib el-Mekkî'dir.

Ebû Tâlib el-Mekkî tanınmış bir sûfi olmasına rağmen doğum tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar, doyurucu bilgilerden uzaktır. Doğum yeri olarak İran'ın batısında bulunan Cebel¹ bölgesi verilmektedir. Hayatının belli bir bölümünden sonra, Mekke'ye gitmiştir. Burada uzun süre kalmasından ve eğitimini de burada tamamlamasından dolayı, Mekki nisbeti kendisine verilmiştir. Kaynak eserlerde Mekki'nin Mekke'ye hicretinin

¹ Cebel, İran'ın batısında yer alan ve daha sonraları Irak-ı Acem diye bilinen bölgenin ismidir. Bu yörenin belli başlı şehirleri; İsfahan, Rey ve Hemedandır. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldan*, Kahire 1980, c. II, s. 99; Kramers, H.J., *İA*, c. V/2, ss. 1013-1014.

sebepleri ve tarihi hakkında bir bilgi verilmemiştir.² Kaynak eserlerde Mekki'nin ailesi, çocukları, ilk tahsili gibi hayatıyla ilgili konularda herhangi bir bilgi yoktur. Hayatının belli dönemlerinde Bağdat, Basra ve Mekke'de ikamet etmiş, ilmi faaliyetlerde bulunmuş ve etkili vaazlar vermiştir.

Tasavvufa girişi; onun hayatında tasavvûfi bir yaşayış olduğu ve henüz erken yaşlarda nefis mücahedesinde bulunduğu belirtilmektedir.³ Kendisinden etkilenip feyz aldığı kişiler olarak da Ebû Ali el-Kirmânî ve Ebû Bekir el-Âcurî verilmektedir.⁴ Ebû Tâlib el-Mekki, 386/996 tarihinde vefat etmiştir.⁵ Kabri, Bağdat'ın doğusundaki Malikî Mezarlığındadır.⁶

Mekki'nin günümüze kadar ulaşan tek eseri *Kûtu'l-kulûb*'tur. Eser, sûfinin sülûk hâlinin yanı sıra, mutasavvıfların Kur'ân ve sünneti nasıl anladıkları, nasıl yorumladıkları ve ilim anlayışlarını ortaya koymaktadır.

Ebû Tâlib'in yaşadığı hicri 4. asırda, tasavvuf anlayışının kaynakları Kitap ve Sünnet olarak görülmekteydi. Bu dönemde, tasavvuf sahasında önemli kaynak eserler kaleme alınmıştır.⁷ Bu eserlerde sûflerin uyması gereken kurallar ile yakın ehlinin makam ve hallerinden, velâyet, keramet, tevhid ve marifet gibi konulara yer verilmiştir.

Burada Ebû Tâlib el-Mekki'yi seçmemizdeki gaye, onun ilk dönem sûfilerinden oluşu ve kendisinden sonraki dönemlerdeki sûfleri de etkilemiş olmasıdır. Ayrıca eseri *Kûtu'l-kulûb* da, tasavvuf literatüründe önemli bir yere sahip kaynak eserdir. Özellikle konuların âyet ve hadislerle işlenilmesi, eserin ehemmiyetini artıran bir başka faktördür. Şimdi diğer mutasavvıfların görüşlerine de baş vurarak onun tasavvûfi kavramlara yaklaşımını ele almaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

Sabır

Bu kavramı tercih etmemizdeki amaç, anahtar vazifesi görececek bir mahiyete sahip olmasındandır. Öyle ki, bu terimi kendisinde haslet hâline ge-

2 Bkz., Sem'anî, *el-Ensâb*, Kahire 1975, c. XII, s. 412; İbnu'l-Esir, *el-Bidâye*, Kahire 1984, c. XI, s. 319.

3 İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-ayân*, Kahire 1978, c. IV, s. 303.

4 Saklan, Bilal, *Kûtu'l-kulûb'daki Tasavvûfi Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989, s. 8.

5 Hatib el-Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd*, Kahire 1985, c. III, s. 89; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, Kahire 1979, c. V, s. 189; İbn Hallikân, *age.*, c. IV, s. 303; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, Kahire 1975, c. XII, s. 27.

6 İbn Hallikân, *age.*, c. IV, s. 303.

7 Serrâc (ö. 378/988)'in *el-Lü'm'a* adlı eseri, Kelâbâzi (ö. 380/990)'nin *Taarruf'u*, Ebû Tâlib el-Mekki'nin *Kûtu'l-kulûb* adlı eserlerini örnek vermek mümkündür.

tiren bir insan, bir çok konuda başarılı olacaktır. Bu kelime sözlükte; dayanma, dayanıklılık, hapsetmek, bir kimseyi bir nesneden alıkoymak, zorlukta darlıkta tutmak, nefesine hâkim olmak, gibi manalara gelmektedir.⁸

Ebû Tâlib el-Mekkî sabır konusunda şunları ifade etmektedir: Allah Teâlâ sabredenleri mütteliklerden kılmıştır. Allah Teâlâ, sabrı sıdkta bir makam yapmış, sabredenleri sadıkların üzerine yükseltmiştir. Ebû Derda (r.) "Hükme sabır, kazaya rıza iman zerresidir" demiştir.⁹ Mekkî'ye göre sabır, nefsi hevasına koştuktan alıkoymak, Mevlâ'nın rızası uğruna mücâhede da nefse sahip olmaktır. Yine nefse Yaratacıya ibadet hususunda söz geçirebilmektir. O, rızkı verenin yaptıklarına kanaatli olmayı da sabırdan kabul eder. Ayrıca o, halden eziyeti kaldırmayı sabırdan kabul edip âdillerin makamından bir makam olarak saymaktadır. Sabır amelin öncesinde, beraberinde ve sonrasında gerekli bir haslettir. Amelin öncesinde niyetin düzeltilmesindeki sabır ile amel esnasında sözlerin yerine getirilmesinde, amelin sonrasında ise, onu gizlemek ve ortaya çıkarmamak konusundaki sabrı bir ihtiyaç olarak kabul eder.¹⁰

Ebû Tâlib el-Mekkî, sabrın ne olduğu, mahiyeti hakkında verdiği özlü tariflerle konuyu açıklamaktadır. O, kulun nefisle mücadelesinde en etkili silâhın sabır olduğunu vurgular, hayatın her safhasında insanın ihtiyaç duyduğu bir haslet olan sabrın, manevî bir silah olduğunu ifade etmektedir.

Mekkî, sabır konusunu açıklamayı sürdürerek şunları söylemektedir; sabır, uygulama yerlerine göre çeşitli isimler altında yer almaktadır. Hayatta en çok ihtiyaç duyulan her an uygulayıp başarı beklenenecek esaslı düstürlardandır. O öyle bir olgunluk ve yükseliş sağlamalı ki, kişi bu sabırla yoğrulup hem hâl olsun. Kişi zahiri ve batini her türlü menfi, mekruh ve kötülüklerden sakınmak için sabra muhtaçtır. İlim yol gösterir, sabırsa bu yolu kabul eder. Sabrın kabulü olmaksızın ilmin yalnızca yol göstermesi pek fayda sağlamaz. Zahirde ve bâtında yöneticisi ilim olan kişinin bu durumu, ancak sabrı kendisine mesken ve makam olması ile tamamlanır.¹¹

Mekkî, hayatta başarılı olmanın ilk şartı olarak sabrı göstermektedir. O, sabırla kendisini bütünleştiren bir kimsenin, başına gelecek sıkıntı ve zorlukların üstesinden gelebileceğini belirtmektedir. Sadece ilim sahibi olmanın insanın başarılı olmasına kâfi gelmeyeceğini, bunu sabırla desteklerse amacına ulaşabileceğini ifade etmektedir.

8 Râgıb, *Müfredât*, s. 274; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, c. IV, s. 438; Firuzâbâdî, *Kâmusu'l-mubtî*, c. I, s. 65; Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, c. II, s. 458. Sabır, ayrıca sözlükte güçlük ve musibetlere dayanmak, tahammül, olabilecek şeylere telâşa kapılmadan bekleme, devam etme, sebat gösterme gibi manalara da gelmektedir. bk. İbn Manzûr, *age.*, c. IV, s. 438.

9 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c. II, s. 196.

10 Aynı yer.

11 Aynı eser, c. II, s. 217.

Ebû Tâlib el-Mekkî'den etkilenen Gazâlî de *İhyâ* adlı eserinde sabırla ilmin beraberliği konusunu işleyerek, ilimle sabrı aynı potada ele almış ve yeni bir yorum getirmiştir. İlimsiz bilgisiz sabır da, zor ve mümkün olmayan bir durumdur. Her şeyin başı ve sonu ilimdir. Tabii ki, yalnız ve kuru kuruya bilgi de bir fayda vermez ikisi de eksiksiz olmuyor. Birbirini tamamlar vaziyette olmaları ve en güzel şekliyle kişide tezâhür etmeleri esastır. İlim ve sabır, ruh ile ceset gibi birini diğerinden ayırmak mümkün olmayan iki ana unsurdur. Her ikisinin aslı ve dayanağı akıldır. Akıl, sabırla nefse hakim olur, ilimle de ruha doğru yükselir. İlimle sabır, her biri kendi yerinde sapaşğılam durduğı sürece, ruh ile nefes arasında bir beraberlik, bir ayırıcı rolünü oynarlar. Bu konuda, gerçek bir itidal ve apaçık bir adalet vardır. İlimle sabrın birinin diğerinden ayrılması, birinin diğerine meyletmesi, nefsin ruha veya ruhun nefse meyletmesi demektir.¹²

Gazâlî de, Mekkî'nin getirdiğı yoruma katılarak ilim ve sabrı birbirinden ayrılmaz bir ikili olarak görmektedir. İkisi birbirini tamamlamakta ve birbirlerine yardımcı görevi görmektedir. İkisinin de asıl dayanağının akıl olduğunu vurgulamaktadır. İnsanın kendinde bir adalet ve dengenin olması ilim ve sabır beraberliğiyle olacağını belirtmektedir.

Günümüz psikolojisi açısından sabır, inancın özüdür. Sabır, bu özel tasavvufî hayatın bir tür anahtarı konumundadır. Sessizlik, sabrın davranış olarak ortaya çıkışıdır, içsel sessizlik yaşantısı ise, daha çok kişilik bütünleşmesi sağlar. Sûfî, kötü, yıkıcı duygularını durdurmada hep sabrı kullanır. İç huzur ve ahenk bu şekilde temin edilir.¹³

Psikolojik açıdan da, insanın sabra olan ihtiyacı ortaya konulmuştur. Kişinin iç huzur ve dengeyi sağlaması, yine sabır sayesinde mümkün ol-

12 Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 129. Ebu'l-Hasan b. Sâlim, sabır konusunda şunları anlatmaktadır: "Sabredenler mutasabbır, sâbir ve sabbâr olmak üzere üç çeşittir. Mutasabbır; Allah'ta sabreden kişidir. Bir defa sabreder, diğerinde sabretmez. (Sabırda sıkıntı çeken kimsedir.) Sâbir; Allah'ta ve Allah için sabreden ve asla sabırsızlık göstermeyen kişidir. Fakat az da olsa, zaman zaman ondan şikâyetler vuku bulabilir. Sabırsızlık göstermesi mümkündür. Sabbâr; sabrı Allah'ta Allah için ve yalnız Allah'la olan kişidir. (Sabrını hayatının akışı içinde daimi bir şuur haline getirendir.) Böyle birinin başına bütün felaketler gelse, yine de bir an bile sabırsızlık göstermez. Şekil ve yaratılış cihetiyle değil, hakikat ve Cenab-ı Hak'a karşı durumunda, zerre kadar değişiklik olmaz. Burada, kişide tabii ve beşerî özelliklerle beraber, marifet ve ilmin hükümünün birlikte ortaya çıkmasına işaret edilmiştir." Ayrıca Cafer es-Sadık, (r.a.) sabır kavramına şöyle bir açıklama yaklaşır: "Cenab-ı Hak, peygamberlerine sabrı emretmiş ve sabırdan en yüksek dereceyi de Hz. Muhammed (s.a.v.)'e lütfetmiş, onun sabrını nefesine değil, kendi zatına izafe etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Senin sabrın, ancak Allah'ın yardımınıdır." Sehl et-Tüsterî: "Sabır, Allah Teâlâ'dan bir çıkış kapısı açmasını beklemektir" demiştir. Sehl'e göre en faziletli ve en a'lâ hizmet, sabırdır. Bkz., Sühreverdî, *Avârif*, ss. 611-613; Sülemî, *Kitabı sülûku'l-ârifin*, hzl. Süleyman Ateş, Ankara 1981, s. 159.

13 Sayar, Kemal, *Sûfî Psikolojisi*, İnsan yay., İstanbul 2000, ss. 25-26.

maktadır. Kendisiyle barışık, etrafıyla anlaşabilen insan, sabrı kendisinde meleke hâline getirmiş demektir.

Halvet

Tasavvufta insanın kendi iç dünyasını imar etme ameliyelerinin başında gelen bu terim, mânen insanın olgunlaşmasına yardımcı olan bir özelliğe sahiptir. Kelime anlamı olarak bir kimse ile yalnız kalmak, ıssız yerde tek başına bulunmak gibi manalara gelir.¹⁴

Ebû Tâlib el-Mekkî halveti şöyle tarif eder: Halvet, kalbin halktan boşalması, düşüncenin de Allah'ın emrinde toplanması ve azmin sebat üzere kuvvetlenmesidir. İnsanların arasında bulunmakla azmin gevşeyeceğini, gayretin dağılıp niyetin de zayıflayacağını kabul etmektedir.¹⁵ Buna karşın, halvet hâlinde gözle görme olmadığından, nefsin dünyevî hususlarda düşünme ve meşgul olması azalacaktır. Zira göz, kalbin penceresi gibidir. Kalbi etkileyen şeyler göz aracılığıyla girerler. Bundan şehvet ve lezzetler kalpte canlanır.¹⁶ Halvet kalbi ahiret düşüncelerine sevk eder. Ona olan arzu ve gayreti insanları ve onlarla ilgili olan olayları unutturur. Allah'ı zikirle meşgul olur. Bu, insanların kalbine huzur ve afiyet veren bir faaliyettir.¹⁷

Ebû Tâlib, halveti açıklarken onun insana ne gibi faydaları olduğunu koruyucu etkilerine vererek izâh etmektedir. Gözle kalp arasındaki bağa değinerek, halvetin gözün muhafazasında insana kolaylık sağlaması neticesinde, kalpteki manevî rahatsızlıkların kalkacağını vurgular. İnsanın huzur ve iç dengesini kurmasında halvetin önemini verdiği örneklerle ortaya koymaktadır.

Mekkî, halvet konusuna devam ederek şöyle der: İnsanların konuşma sırasında süslü laflar kullanma, insanlara sanat yapma, çekişme içerisine girme, menfaat için yağcılık yapmak gibi manevî hastalıklar vardır. Bir kulda bu zaaf bir araya gelince, kalb dağılır, gayret ve azim dağılır. İnsanlar arasına karışmak hayır amellerde kuvvet kazanmış azmi zayıflatır. İnsanların dünyaya dalmalarına bakarak bundan etkilenir ve kendisi de dünyanın zevk ve metana karşı istek duyar. Çarşı pazarda insana takvâ ve iyilikte yardımcı olanlar azdır, buna karşılık kötülük ve düşmanlıkta destek veren sebepler çoktur. Zayıf karakterli insanlarla birlikte olmak, itaatte bıkkınlık meydana getirir.¹⁸

14 Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul 1305, c. III, s. 805; Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, Kahire 1906, hns mad., 132; İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, Beyrut 1956, c. XIV, ss. 397-403.

15 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c. I, s. 422.

16 Aynı eser, c. I, s. 423.

17 Aynı eser, c. I, s. 424.

18 Aynı eser, c. I, s. 425.

Mekkî, insanın toplum içerisinde kalmasıyla etki altında kaldığını manevî yükselmesinin sekteye uğradığını izâh etmektedir. Halvet, bu zararlı etkilerden insanın uzak kalmasını ve manen güçlenmesini sağlamakta demektir.

Süfyan es-Sevrî halvet konusunda, Mekkî'nin açıkladığı görüşlerle benzer noktalara temas ile şunları ifade etmektedir: "Kim halka karışır, onları idareye (onlarla güzel geçinmeye) çalışır. Onları idareye çalışan; onların hâl ve hatırını görüp gözetmeye mecbur kalır. Onlara göre hareket eden de zamanla onların düştükleri hata ve tehlikelere düşer, sonuçta onlar gibi helâk olur."¹⁹

Süfyan es-Sevrî insanlarla birlikte olmanın, kişiyi davranışlarında bağımlı hâle getirdiğini, yani bir işi yaparken etrafının tepkisine önem vererek yaptığını belirtmektedir. Bu da, kişinin her zaman doğrularını belirlemede başkalarını esas almasına ve yanlış yapmasına neden olur.

Serrâc eseri *Lüma*'da, İbrâhim Havvâs'ın halvet konusunda anlattığı şu hâdiseyi nakletmektedir; Havvâs çölde bir adama rastlar ve ona : Bu durumunun ne olduğunu anlatmasını ister. O da, Havvâs'a cevaben şu açıklamayı yapar: Halkın içinde ve tanıdıklarımın yanında tevekkül, rızâ, tefvîz-i umûr ile âmel ediyorum. Onlardan ayrıldığımda ise, bu yaptıklarımı bırakıyorum. Bu çöle gelmemin nedeni, tanıdıklarımın uzakta olduğumda da nefsimden iddia ettiğim şeyleri isteyebilmektir.²⁰

Ünlü mutasavvif Serrâc halvet konusunda İbrahim Havvas'ın naklettiği bir olayı vererek, kişinin insanlardan uzakta kendi nefsinin riyadan kurtarabilmek için çaba sarf etmesini anlatır. Her an, her yerde kişinin tek davranış sergilemesini sağlamak için yaptığı bu halvetin yapıldığını söyler.

Kuşeyrî *Risâle* adlı eserinde halvet konusunu işlerken Ebû Osman el-Mağribî'nin halvetle ilgili sözlerini aktarmaktadır; ona göre halveti sohbetle tercih eden, Rabb'ini anmaktan başka her şeyden boşalır. Rabb'inin rızasından başka dileği kalmaz. Bu nitelikte olmayan kimsenin halveti, kendisini fitneye (sınavlara) düşürür.²¹ Kuşeyrî de halvetin nasıl bir mahiyette olursa istenileni elde etmenin mümkün olacağını, aksi takdirde de kişinin manevî dünyasına yarardan çok zarar vereceğini kaydetmektedir.

Murakabe

Murakabe lügatte, denetleme, gözetleme, gözetme, kontrol, korumak, dikkati belli bir noktaya toplama, Allah'ı kalp ile düşünmek gibi manalara gelmektedir.²²

¹⁹ Mekkî, *Kıttu'l-kulûb*, c. I, s. 426.

²⁰ Serrâc, *el-Lüma*, s. 212.

²¹ Kuşeyrî, *Risâle*, ss. 50-51.

²² Cevherî, *Sihâb*, c. I, ss. 137-138; Zebîdî, *Tâcu'l-artûs*, c. II, ss. 29-33; Tehânevî, *Keşşâf*, c. I, ss. 533-534.

Ebû Tâlib el-Mekkî murâkabeyi yedi makama taksim etmektedir: 1. Kul bu dünyada yaptıklarının kıyâmet günü karşısına çıkacağını düşünür ve boş hayallerden kurtulmaya gayret eder. Ahirette, ancak dünyada iken eldeki vakit içerisinde yaptığı amellerin karşılığını bulacak, işlediği ameller miktarınca sevap ve mükafata sahip olacaktır. İnsan başkasından değil kendisinden sorumlu olduğu için bizzat ona yaptıklarının hesabı sorulacaktır. (mes'ûl olduğu kişiler hakkında da ayrıca hesaba çekilecektir) 2. Makamda o, yapılan her sâlih amelin, cennette bir nimet, kabirde rahatlık ve genişlik sebebi; işlenen kötü ve çirkin işlerin için de ahirette bir azap olduğunu bilir ve hayatını buna göre düzenler. Allah Teâlâ dünyada insanların önüne hayır ve şer amelleri koymuş ve kulu da onlardan dilediğini yapmaya muktedir kılmıştır. Bu şekilde imtihan gerçekleşmiş olacaktır. 3. Makamda, kıyametin dehşetli olacağını, işlenen amellerin kıyâmet günü gördüğü sarsıntı ve korku karşısında yetersiz kalacağını bilerek amellere sarılır. Bütün güzel ameller, kul için kurtuluş olan rahmetten kaynaklanmaktadır. Hatta Allah Teâlâ bu güzel işlerin ilk meyvelerini bu dünyada vermeye başlar.²³

Mekkî, murakabeyi basamaklara ayırarak anlatmakta, her bir makamda nelerin ifade edildiğini açıklamaktadır. Bu ilk üç makamda, kişinin yaptıklarının muhasebesine koyularak ahiret hazırlığı yapmasının ehemmiyeti vurgulanır. Her an bu bilinç içerisinde olmayı başaran insan saadeti yakalayacağını belirtmektedir.

Ebû Tâlib el-Mekkî murakabenin makamlarını açıklamayı sürdürerek 4. makamda, bütün nefeslerinin ve davranışlarının hesabını vereceğinin farkında olduğundan hayatının her anını değerlendirir. Kula düşen önemli bir görev de üzerine düşeni yaptıktan sonra, bu yaptıklarına bakıp güvenmemesi Allah'a tevekkül edip bunların O'nun lütuf ve keremiyle olduğunu kabul etmesidir. 5. makamda, dünyada yapamadığı ameller ve boşa geçirdiği vakitlerden dolayı pişmanlık duyacağını bildiği için, azimle amel eder. Dinin kendisine verdiği ruhsat ve mubahlara sarılmaz. Ameller hesaba çekilip tartılırken, adalet ve doğruluktan başka bir şey olmaz. Allah Teâlâ, dostlarına ihsan edeceğine ve de düşmanlarına adaletiyle davranacağına dair hükmünü vermiştir. 6. makamda, bütün hayırların imân, sâlih amel ve yâkînden kaynaklandığını, oyun ve eğlencenin ise şekkin bir neticesi olduğunu bilerek boş işlerden uzak durur. Hevâ, (sahibini) hakka karşı kör eder. Şehvet ise, nasihat ve doğru söz karşısında sahibini sağlar eder. Allah Teâlâ'yı seven her an O'nun emirlerine kulak verir ve başkalarından geleni dinlemez. 7. makamda, düşünce ve gayretlerini toplayarak kendini devamlı kontrol eder. Rabb'inin huzurunda olmaya çalışır. Vakit-

ler bitince bir daha geri gelmez. Kul, vaktini ortaya koyan, hâlini ve kalbini Rabb'ine yaklaştıracak ameller seçmelidir.²⁴

Ebû Tâlib, murakabe makamlarını sıralamaya devam ederek, kulun yaptığı her şeyin karşılığını göreceğini, boşa geçirdiği zamanın pişmanlığını duyacağını anlatmaktadır. Devamlı olarak Allah'ın gözetimi altında olduğunu bilerek yaşayabilme idrakinin yakalanmasının gerekliliğini ifade etmektedir.

Gazzâlî, eseri *İhyâ*'da murakabe hususunda şu ifadeleri kullanmaktadır; kul bütün ömrünün muhasebesini yapmalı ve önce kendi kendine hesabını vermelidir. O zamana kadar geçen ömründe, uzuvlarının neler yaptığını, günah ve sevap listesini çıkarmaya çalışmalıdır.²⁵

Gazzâlî de, hesap ve muhasebenin kişi tarafından kendi kendine yapılmasının büyük hesap gününe hazırlıklı olmak açısından faydalı olacağını savunmaktadır. Kişi hesaba çekilmeden kendi hesabını eksik bulmasını; kusurlarını ölçmesini ve kontrol altında bir hayat sürmesini tavsiye etmektedir.

Sonuç

Tasavvufun, esas öğretisi, her varlığın kendi içinde tüm varlığın bilgisini taşıdığı şeklindedir. Bu ise, tohumun ağacın tüm bilgilerini taşıması gibidir. Her varlık, bir kitap olarak kabul edilir. Bu bilgiyi elde etmek, bu kitabı okumak, tasavvufun gayesidir. Tasavvufun gayesi toplumsal olarak oluşmuş benliği adım, adım yok ederek Allah'a ulaşmaktır. Lamba örneğinde olduğu gibi sevgiliye (Allah'a) ulaşmak, lâmbanın güç kaynağına ulaşmasına benzetilmiştir.

Sûfiler, insanı küçük âlem olarak kabul ederler. Akıl, bize hayatımızın temel amacını belirlemede yardımcı olur. Fakat tek başına bunun üstesinden gelemeyiz. Sûfiler, gerçek benliğe ulaşmayı, insan-ı kâmil olma yolculuğundan ibaret olarak görürler. Çok gerçekli dünyada mutlak gerçek hakikatin kişinin kendi içinde bir kazı işlemiyle ortaya çıkacağı sûfilerin görüşüdür.

Burada ele aldığımız, Ebû Tâlib el-Mekkî ve diğer bazı mutasavvıfların görüşlerinden faydalanarak anlattığımız kavramlar tasavvufun temel taşı olan prensiplerlendendir. Kulun mânen kendi iç dünyasını îmar etmesinde istifade edeceği, baş

24 Mekkî, *Kıttû'l-kulûb*, c. I, ss. 100-109.

25 Gazzâlî, konuyu şöyle açıklar: Tevbe ibn Samma' da böyle yapmış ve ömrünün geçen kısmının muhasebesini yapmıştı. Onun ömrü altmış yıldır. Her gün işlediği günahları da hesaplayarak, işlediği günahların sayısının çokluğu, onu bir korku ve dehşet içerisine sokmuş, sonunda tiz bir çığlık atarak ölmüştü. Burada, insanın her nefesinin hesabının olacağı ve bir gözetim altında bulunduğu hatırlanmaktadır. Gazzâlî, *İhyâ*, c.IV, ss. 502-504.

vuracağı esasların başında bu gelmektedir. Kişinin huzurlu ve kendisiyle toplumla barışık bir fert olmasında, bu manevî güzellikler en önemli sebepler olacaktır. Tasavvufun daha iyi anlaşılabilmesi onun terminolojik yapılanmasının sağlanmasına bağlıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- ÂSİM EFENDİ, *Kâmus Tercemesi*, (Matbaa-i Osmâniyye), İstanbul 1305.
el-BAĞDÂDÎ, Hatib, *Tarîhu Bağdâd*, Kahire 1985.
CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, *Sıhâb*, Kahire 1985.
FİRUZÂBÂDÎ, Muhammed, *Kâmusu'l-mubûl*, Kahire 1985.
GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-din*, Kahire 1975.
el-HAMEVÎ, Yâkût, *Mu'cemu'l-buldan*, Kahire 1980.
İBNU'L-CEVZÎ, Abdurrahman, *el-Muntazam*, Kahire 1979.
İBNU'L-ESÎR, Muhammed, *el-Bidâye*, Kahire 1984.
İBN HALLİKÂN, Ebû Bekir, *Vefâyâtu'l-ayân*, Kahire 1978.
İBN MANZÛR, Ali b. Ahmed, *Lisanu'l-arab*, Beyrut 1956.
İSFEHÂNÎ, Râgıb, *Müfredât*, Kahire 1906.
KEHHÂLE, Ömer, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Kahire 1975.
KRAMERS, H.J., *İA*, c. V, İstanbul 1966.
KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *Risâle*, Kahire 1987.
MEKKÎ, Ebû Tâlib, *Kîtu'l-kulûb*, Beyrut trs.
SAKLAN, Bilal, *Kîtu'l-kulûb'daki Tasavvûfî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989.
SAYAR, Kemal, *Sûfi Psikolojisi*, İnsan yay., İstanbul 2000.
SEM'ANÎ, Ebû Bekir, *el-Ensâb*, Kahire 1975.
SERRÂC, et-Tûsî, *Lüma'*, Kahire 1980.
SÜHREVERDÎ, Şihabuddin, *Avârif*, Kahire 1978.
SÜLEMÎ, Abdurrahman, *Kitabu sülûki'l-ârifîn*, hzl. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi 1981, s.159.
TEHÂNEVÎ, *Keşşâf-ı Istılâb-ı Fünûn*, Kahire 1988.
ZEBÎDÎ, *Tâcu'l-arûs*, Kahire 1970.